

Az „erdélyi lélek” – mítosz és valóság

A nemzetiség-fogalom részben kiindulópontként szolgálhat a tudományos búvárkodás számára, részben pedig eredménye lehet a különböző szakemberek egybehangolt erőfeszítéseinek. Kettős szerepében alfája s egyben ome-gája tehát a nemzetiségkutatásnak, E definíció megfogalmazására irányuló egyes hazai kísérletek szerzői utalnak – többek között – a lelki alkat, a jellem, illetve a lelki sajátosságok mozzanatára. A nemzetiségi lelkület kifejezetten vagy beleértve, ismérvként jelentkezik meghatározásaikban, anélkül azonban, hogy (Mikó Imrétől eltekintve) elemzésénél hosszabban időznének.

Mivel magyarázható ez a jelenség?

Az első és legfontosabb ok nyilván abban jelölhető meg, hogy az említett kísérletek maguk is úttörő jellegűek; egy olyan valóság-szférában kezdeményezik a fogalomtisztázást, amely több vonatkozásában még feltárára vár. Nem elhanyagolható tényező ama körülmény sem, hogy mind a marxizmuson belül, mind a nem marxista társadalomtudományban sok vita folyt és folyik az úgynevezett nemzeti karakter, nemzeti lelkület körül, márpedig fogalmi törekvéseink elválaszthatatlanok e viták alakulásától. E kapcsolat persze nem egyoldalú függést jelent. A nemzetiségi lelkület korszerű elemzéséhez valóban nélkülözhetetlen a nemzet lelki sajátosságainak alapos ismerete. Kétségtelen azonban, hogy az etnikai közösségek lelki alkatát megvilágító szintézishez – a maguk sajátos eredményeivel – a nemzetiségi psziché kutatói is hozzájárulnak.

És végül ne feledkezzünk meg arról, hogy nem csupán egy elméleti szempontból nehezen megközelíthető, sokrétű problémával találjuk magunkat szemben. E területen (talán fokozottabban, mint másutt) számolnunk kell a szellemi előzmények visszahúzó erejével. Gondoljunk csak meg, hány önkényes, tudománytól távol eső nemzetkarakterológia született meg – főként a két világháború között – mind a magyar, mind a román szellemi életben. Az így hatványozottan indokolt bírálati retrospektívá-

nak viszont nem szabad átsiklania az építő szándékú kezdeményezések, a modern tudományos módszerekkel továbbfejleszhető – gyakran csak ösztönösen, művészi eszközökkel kifejezett – felismerések fölött.

Különösen érvényes ez a követelmény az 1918 utáni romániai magyarság öneszmélését, önmeghatározását munkáló nézetek mai értékelésében. Figyelemre méltó, milyen fajsúlyosan jelentkezik a lelki tényező szerepe a kezdeti transzvilvanizmusban. Jellemző például hogy Kós Károly elsősorban arra a számára sorsdöntő kérdésre keresett feleletet: van-e sajátos erdélyi lélek? Válasza pedig, amelyet Erdély népeinek közös múltjára hivatkozva adott, így hangzik: „Ezer esztendő alatt Erdély egyik népe és kultúrája sem akarta a másikat a maga képére átformálni, viszont mindegyik kultúra olyan jegyeket vett magára, amelyek különvalósága ellenére tipikusan eredetivé tették” (Kós Károly: *Erdély*, Kolozsvár, 1929. 91.). A népek és művelődéseik termékenyítő koegzisztenciájának eredménye pedig „a speciális erdélyi psziché”. Ennek léte – a transzvilvanista társadalom- és kultúrsem-lélet összefüggéseiben – az itteni magyarság különvalóságát is meghatározza. Kós víziójának kétségtelen érdeme a rokonító kölcsönhatások tudatosítása, s e teljesítmény jelentőségét nem semlegesíti sem az alapját alkotó történelemfelfogás – bizonyos vonatkozásokban – múltszépítő jellege, sem a felmutatott „erdélyi lélek” tudományos megragadásának a hiánya.

Ami Kósnál az erdélyi románok, magyarok és szászok sok tekintetben idillizált múltjának, valamint a Kárpátok övezte tájnak a terméke, Makkai Sándornál már az itteni magyarság fennmaradásának biztosítékává válik. Az úgynevezett „lelki impérium” mentesváráról, a „lelki magyarság” nyilvánvalóan kompenzációs természetű elméletéről van szó. Makkai szintén a történelmet faggatva jut el ahhoz a következtetéshez, hogy az erdélyi szellemre a lelki és szellemi erők fontosságának a felismerése a

jellemző. Bethlen Gábor örökségét idézve szögezi le, hogy a magyarság számára az egyetlen életlehetőség az a „lelki megújulás és jellembeli megnemesedés, amely komoly és nemes kultúrában realizálhatja magát” (Makkai Sándor: *Bethlen Gábor öröksége*, az *Erdélyi szemmel* című kötetből, Kolozsvár, 1932. 148.). Hangsúlyoznunk kell, Makkai csak a magyarság vonatkozásában feszegeti az erdélyiség mibenlétét, hogy benne „az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifesztációját” lássa. Ez a jellemzés azonban inkább eszmény, inkább megszépítő modell, mint múltbeli vagy kortársi adottság. Ama bizonyos lelki impérium pedig, amelynek oltalmat már nem a „hatalomvéde bensőségben” kellene nyújtania s a jövőt szavatolnia az új helyzetbe került magyarság számára – minden tiszteletre méltó erkölcsnemesítő, nemzetiségpedagógiai szándéka ellenére a kisebbségi lét reális hétköznapjaitól, a tömegeket szorongató gazdasági, politikai problémáktól való elvonatkoztatást is jelentette.

A „lelki magyarság” tételének erdélyi változatában nyilván több a mítosz, a költészet és a spekulatív elem, mint a tudományos szigorral megfogalmazott igazság. Félreismerhetetlen a benne munkáló moralizáló szándék, ám nem tagadható, hogy az adott körülmények között bizonyos nemzetiségkonstituáló szerepet töltött be. Az eszmegeneológia vonalán a nemzetet főként lelki-erkölcsi képződménynek tekintő renani felfogásból eredeztethető, bizonyítható továbbá a rokonsága a harmincas évek magyar szellemi életében nyomatékosan jelentkező nemzetkarakterológiai törekvésekkel. Joggal állapítja meg viszont Arató Endre hogy ez a Horthy-korszakban divatos nemzetkarakterológia „ingoványos talajra” épült, és sokkal inkább a fantázia, mint a tudomány birodalmába tartozott (Arató Endre: *A nemzetfogalom vitája a Szovjetunióban*, Párttörténeti Közlemények, 1969. 1.).

Ami pedig e korszak hasonló román irányzatait illeti, ismeretes, hogy C. Rădulescu-Motru – a tudományosság igényével közeledve a kérdéshez – a társadalomléktan feladatává teszi valamely nép, nemzet lelki tulajdonságainak vizsgálatát. „Egy népesség lelki sajátosságait – írja – három fő tényező határozza meg: a népesség öröklött biológiai állománya, a földrajzi környezet és a népesség történelmi fejlődése során kialakult intézményi jellegzetességek” (C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, București, 1937. 5.). Az utób-

bi tényezők főként olyan szellemi megnyilvánulásokat ért mint a beszéd, a jogi és erkölcsi normák, a világra és az életre vonatkozó nézetek. C. Rădulescu-Motrunál a román lélek a román paraszt pszichéjével azonos, és ebből a szempontból minősíti az előbbi individualizmusra hajlónak. Az iskolából kimaradt, a tanulmányait félbeszakító diákok statisztikájára hivatkozva, C. Rădulescu-Motru a román mint állhatatlan, szalmaláng-természetű, munkában nem kitartó típust jellemzi, s noha számol e jelenséget (mármint az iskolából való kimaradást) kiváltó gazdasági okokkal, azokat nem tartja döntőnek – az állandó, örök vonásokként tétélezett tulajdonságok meghatározó szerepéhez viszonyítva. Láthatjuk, a C. Rădulescu-Motru megrajzolta – tudományos precenziójú – jellemkép éppen a tudomány (a valóság) oldaláról ítéltető elhibázottnak. Amilyen termékenyítőnek ígérkezett nála a társadalomlétkani megközelítés és a statisztikai módszer alkalmazása, olyan tévesnek bizonyultak az osztály- és társadalmi tényezőket szinte teljesen mellőző konklúziói.

Ennek ellenére a két világháború közötti román és magyar nemzetkarakterológiai törekvések bírálatakor irányt adóknak tekinthetjük Ion Rebedeu véleményét, aki a nemzet szellemi arculatának kérdését taglalva kifejti, hogy noha e nemzeti jellemre vonatkozó nézetek mögött gyakran reakciós osztályérdek hűzódta meg, és kimutatható érintkezésük a misztikus-nacionalista áramlatokkal, a marxista kutatóknak mégsem szabad álproblémának tekintve mellőznie magát a hibásan értelmezett jelenséget. Ellenkezőleg, feladata éppen abban rejlik, hogy tudományos tárgyilagossággal nyúljon hozzá (Ion Rebedeu, *Cu privire la fizionomia spirituală a națiunii*, a *Națiunea și contemporaneitatea* című kötetből, București, 1971. 277.).

Nos, e szellemben visszakanyarodva a „lelki magyarságról” szóló erdélyi elméletek családfájának elemzéséhez, megállapíthatjuk, hogy a kétségtelenül jelentős közvetlen hatások mellett, Ravasz László az a gondolkodó, aki – az itteni szellemi életben való részvételével közvetítő szerepet játszott az említett nemzetjellemzések honi recepciójában. A *Hitel* egyik számában közölt tanulmányában Széchenyire vezető vissza a magyarságon mindenekelőtt lelki valóságot, corpus spiritulalét értő felfogást. Ez a magyar lélek pedig – szerinte – a magyar sorsban és műveltségben él, éppen ezért magyarnak lenni annyi, mint ezt a sorsot vál-

lalni (Ravasz László. *Az időfeletti Széchenyi. Hítel*, 1937. 1.).

Széchenyi magyarság szemléletében a nemzetjellemezés – mondhatni – egybeesik a „nemzeti bűnök” (hiúság, fellobbanó szalmatűz, irigység és hatalomvágy) ostromozásával, a Nagy Parlaggal azonosított magyar közélet bírálatával. Ez a feddő jellemkép ugyanakkor tagadhatatlanul javító, nevelő célzatú; a haladás kerékkötőiként felismert hibák és szenvedélyek kiküszöbölésére, ama „lelki független ember” kialakítására irányul, akiben Széchenyi az eszményi magyart látja. Több mint fél évszázaddal később, Ady Endre költészetében újra felhangzanak Széchenyi keserű vádjai a Nagy Parlaggal rokon értelmű Magyar Ugar vétkeivel szemben, a bűnök azonban, amelyek fölött a vátesz szenvedélyével pálcát tör, már az úri Magyarország, a dzsentrí uralta közélet bünei.

Széchenyi és Ady hatása felismerhető Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó* (Budapest, 1936.) című, sokat idézett és sokat vitatott könyvében is, amely azonban lényegében a német szellemtudomány jegyében fogant. Ez a munka – a harmincas évek nemzetkaraktológiai divatjának jellegzetes terméke – Dilthey, Weber, Troeltsch, Worringer és Nohl típuszerkesztő eljárását követve, a különböző népcsoportokat személyes tulajdonságokkal ruházza fel, s ily módon szellemtörténeti „alakideáltípusba sorolja őket egy-egy alapvetőnek nyilvánított jellemvonás exponálásával. Így lesz Prohászkanál a kollektív személyként megjelenített angol telepessé, az olasz humanistává, a német vándorrá, a magyar pedig bujdosóvá. Ez a vállalkozás nem csupán tipológiájában hordozza magán a német (szellemtudományi) iskola bélyegét. Mélyen jellemző, hogy Prohászka a magyarság jellemét az általa diagnosztizált német jellemmel, „lényeggel” való egybevetés segítségével határozza meg. Így válik a párhuzamos nemzetkaraktológiai a vándorló, dinamikus és terjeszkedő németiség kiegészítőjévé, partnerévé az a bujdosó magyarság, amelynek jellemképében – Prohászka szerint az úgynevezett finitizmus, a „magábavonuló, nyugodt fölényéből elzárkózott önelégültség” (Babits), vagyis a passzivitás uralkodik. E tulajdonság dialektikus ellentétéként kap ugyanakkor helyet Prohászkanál a Széchenyi óta oly gyakran kárhoztatott lobbanékonyág, ama bizonyos „szalmaláng” (i.m. 88–89.).

Prohászka Made in Germany védjegyű mun-

kája sok ellenvetést bírálatot váltott ki annak idején nemcsak a haladó értelmiségiek részéről, hanem konzervatív körökben is, Székfű Gyula például „a magyar irodalom önelvűségét”. hiányolta a könyvben, Ravasz László szerint pedig Prohászka, aki a német szellemből és jellemből akarta megérteni a magyart, amelyet az előbbi torzképnek lát, hamis képet rajzolt a magyar lélekről (Ravasz László, *A magyarság, a Mi a magyar* című kötetből, Budapest, 1939. 18.).

Babits Mihály szintén szembefordult Prohászkaival, mert német gondolkodásmódjában, stílusában „nélkülözi a magyar realizmust és józanságot”. (E bírálatok hallgatnak azonban arról, hogy a Prohászka-féle nemzetjellemezés a szellemtudomány eszközeivel igazolta végső soron a német és a magyar fasizmus szövetségét.)

A nemzeti jellem vizsgálata Babits számára „a magyarság egzisztenciális tudományának” megalapozását jelenti. Kísérletében, hogy ezt a jellemet megragadja, nem a szakkutatás útját követi, hanem – vallomása szerint – független, „immanens” módszert alkalmaz. „A magyar lélek végeleit” nyomozva, az irodalomkritika eszközeihez folyamodik, hogy megállapításait a klasszikus irodalmi műveknek, a nagy költők munkáinak elemzésével támassza alá (vö. Babits Mihály, *A magyar jellemről*. I. m. 37–69.).

Kétségtelen, a művészet, az irodalom forrásértékű dokumentumokat, adatokat kínál a tudományos nemzetkaraktológia számára. A Babits megrajzolta jellemkép azonban (gazdag képzelet, józan, fölényes bölcsesség, szemlélődő realizmus, a nil admirari magatartása stb.) még nem felel meg a tudományosság ismérveinek. Ez vonatkozik Karácsony Sándor – annak idején nagy hatású – esszéire is, amelyekben a magyar lélek bemutatására vállalkozik. Hangsúlyoznunk kell, Karácsony Sándor elhatárolta magát Beöthy Zsoltnak a millenniumi szellemben megfestett „turáni lovasában” kifejezett jellemzéstől, a pusztai végtelenségét kémlelő, szívós, kitartó, egyszerű, világos észjárású harcos képétől. Joggal fogalmazza meg – szemben az akkori magyar nacionalizmus képviselőivel – a kérdést: hogyan illeszthető be ez a kép a „harmincmillió magyar” egyidejűleg meghirdetett mítoszába? Az asszimilálásra kizemelt nemzetiségiek is turáni lovasokká vedlenek?

A turáni lovas és más hasonló jellemzések

elutasítását viszont azzal indokolja Karácsony, hogy „azt, ami magyar, túlságosan materiális, anyagszerű valaminek tartják”. A „magyarság” ugyanis – felfogása szerint – lelki probléma. Amikor pedig arra kerül sor, hogy leírja ezt a lelket, meghatározása ködös távlatokba vész: „Nem a szalmaláng, a patópálok, a széthúzás és a sültgalamb népe a magyar. A végtelenség és örökkévalóság lelke ő” (Karácsony Sándor, *A magyar lélek*, Budapest. 1942. 10; 24).

A lelki magyarság elvont jellegű, de hivatástudatot sugalló erdélyi variánsának hirdetői mellett (vö. Vita Zsigmond, *Nemzeti hivatástudat irodalmunkban, Hítel*, 1936. 3.) különösen figyelemreméltók számunkra azok a szerzők, akik – többnyire nevelő célzattal – az úgynevezett kisebbségi lelkület bemutatására tesznek kísérletet. E sorok írójának volt már alkalmunk – Tavasz Sándor etikai nézeteivel kapcsolatban – azokra a megállapításokra utalni, amelyek – ebben az összefüggésben – éppen a kisebbségi lélek néhány sajátosságát próbálják megragadni (*Etnosz és ethosz, Korunk*, 1971. 5.). Tavasz szerint a különféle veszedelmek, kísértések fenyegetésének kitétt kisebbségi egyén és közösség lelke óhatatlanul eltorzul. „Mindenkinek a saját útján keresi a boldogságot – írja – ez a helyzet erkölcsi változásba sodorja mind az egyént, mind a közösséget” (Tavasz Sándor, *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése*, Kolozsvár, 1928. 4.). Ezt az individualizmust, egy bizonytalan, démonikus világ termékét kívánja a „keresztyén” etikából ihletődő erkölcsstan kidolgozásával felszámolni, hangsúlyozva, hogy a szakadatlan harcok között tragikus szemléletűvé vált igazi erdélyi magyar lélek „a mindennapi élet eseményeit is mindig sub specie aeternitatis tudta szemlélni” hiszen számára „mindig a szellemi képviselte a legfőbb értéket” (i.m. 10.). Tavasz rátapint tehát a tőkés-földesúri rendszer kettős nyomása alatt fenyegető torzulás egyik összetevőjére, az önös elzárkózásra, s ez a felismerés valóban kezdeményező értékű a kisebbségi lelkület kutatásában. Amikor azonban „az igazi” erdélyi magyar lelket jellemzi, ő is függetleníteni akarja – az örökkévalóság jegyében – a mindennapi élet valóságától. Jellemző viszont, hogy az a Makkai Sándor, aki, mint láttuk, a „lelki impérium” helytárlásra buzdító tételével – implicite – szintén hasonló valóságidegen szemléletet sugall, amikor egy évtizeddel később már távozását igyekszik igazolni, sok találó megjegyzést tesz a kisebbségi lélekről: „Az összeszorított élet fül-

ledtségében az ítélezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek. A törpeség átkai: személyi, családi és csoportarok, minden-napi kínzó életgondok, az élet kiélhetőségének egyre reménytelenebbé váló útjai, a természeti törvény erejével hozzák létre szellemi analógiáját valamely fontos testi szervünk elsovadásának” (Makkai Sándor, *Nem lehet. Láthatár*, 1937. 2.). E megfigyelések hitelessége természetesen nem igazolhatta Makkai lépését, már csak azért sem, mert a két világháború közötti kisebbségi életre nyilván nem csupán ezek a tünetek voltak jellemzők. A törpeség átkai mellett (és velük ellentétben) a nagyság erényei is megnyilvánultak abban a küzdelemben, amelyet az itteni magyarság legjobbjai vívtak – a román demokrácia oldalán – az egyenjogúsáért, az anyanyelvű művelődés szabad fejlődéséért.

Egy másik, hasonló diagnózist – szinte orvosi szakszerűséggel – az a Németh László fogalmazott meg aki erdélyi útján szerzett tapasztalatai alapján – saját vallomása szerint – jobban megértette a „zsidóneurózist”, mint útja előtt.

A *morbus minoritatis* a kisebbségi ember koros magaviseleti reakciója mindarra, ami ezzel a sorssal jár. A tünetek – állapítja meg Németh László – természetesen módosulnak az egyéni alkatnak megfelelően, „de a legellen-tétebb jelentkezési alakokat is közös körképbe (...) foglalja a közös betegség” (Németh László, *A minőség forradalma*, Budapest, 1943, V–VI. kötet, 363.). Nem tudom, ismerte-e Németh László a kisebbségi lelkületre vonatkozó társadalomlélektani kutatásokat. (Ezek a két világháború közötti korszakban még csak a kezdet kezdetén tartottak.) Feltehetően nem. Érdeme annál nagyobb, hogy megfigyelte és leírta „a sebeiket nyalogató, kenegető” kisebbségi idegbajban szenvedőket, és három képletbe, típusba foglalta őket. Annak idején *A minőség forradalma* szerzőjének véleménye, mind az általa megfogalmazott anamnézis, mind a tipológia, sok vitát váltott ki. Támadták is miattuk. A vita természetesen mindig hasznos. Lehetett s lehet bírálni Németh akkori diagnózisának bizonyos vonatkozásait, az említett érdem azonban érdem marad.

GÁLL ERNŐ

(Folytatjuk)

Az „erdélyi lélek” – mítosz és valóság (II)

Ez a kritikai visszapillantás a szellemi előzményekre, bármennyire nélkülözhetetlennek bizonyuljon is, akárcsak más tekintetben, a szocialista nemzetiség lelki alkatának vizsgálatához sem adhat érdemben eligazítást. E téren – főként elméleti vonatkozásban – termékenyítőnek ígérkezik viszont a nemzet meghatározása körüli – már említett – vita, amelyet meg kell kísérelnünk a hazai valóság alapján hasznosítani.

A nemzettel foglalkozó marxista irodalomban, a hatvanas évek elején – mint ismeretes – főként a szocialista országokban heves polémia bontakozott ki. Előtérben a sztálini meghatározás bírálata szerepelt. A résztvevők nagy többsége meghaladottnak minősítette ezt a definíciót, többek között Európa-központúsága miatt, és arra törekedett, hogy módosítsa, kiegészítse, korszerűsítse ismérveit. Kritériumai közül egyeseket változatlanul érvényeseknek tekintettek, másokat megkérdőjeleztek, s végül élénk eszmecsere folyt azon ismérvek kapcsán, amelyek vagy nem fordulnak elő a *Marxizmus és nemzeti kérdés* című munka tételében, vagy különböztek tőle. Ezek között találjuk a lelki

sajátosságok, illetve a lelki alkat ismervét. Tény, hogy Sztálin a nemzet jellemző vonásai között említi „a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat közösség”-ét, de nem tartja önálló tényezőnek. Beszél továbbá a „nemzeti jellem”-ről (főként polemikus vonatkozásban, Otto Bauer meghatározását bírálva). Nos, a mai vitázók egyik tábora indokoltnak tartja e jegy determináns jellegének elismerését, a másik viszont elutasítja.

A szovjet társadalomtudományok képviselői közül az utóbbi álláspontra helyezkedett például T. Ju. Burmisztrova, Sz. T. Kaltahcsjan és V. J. Kozlov. Érvelésük lényegét – grosso modo – a következőkben foglalhatjuk össze: a pszichikai alkat kódos, megfoghatatlan mozzanat, különben is az osztálytársadalmak szerkezete nem teszi lehetővé, hogy tagjaiknál közös lelki alkatról lehessen beszélni. A lelki alkat nemzeti ismérvként való elfogadása ellentétben áll a társadalmi-történeti determinizmussal, a nemzetet pedig valamilyen örök kategória rangjára emeli. Mások (G. B. Gregadze, N. L. Malachov) azt a nézetet fejtették ki, hogy nincs szükség a lelki alkat ismérvként történő felvé-

telére, mert ez a tényező a művelődés sajátosságában jut kifejezésre. A többi szocialista országban megfogalmazott, elutasító vélemények érvelése nagyjából azonos az imént említettekkel. Molnár Erik ugyancsak főként az osztálystruktúra kizáró jellegére hivatkozott.

Ami a lelki alkatot valamilyen formában kritériumként tételezők véleményét illeti, a szovjet kutatók közül M. Sz. Dzsuszov rámutatott arra, hogy bármennyire eltérő és sajátos az egyének lelki alkata, mégis megállapítható valamilyen közös, általánosan jellemző vonás a különböző osztályokhoz vagy nemzetekhez tartozó emberek lelkiéletében. A. I. Gorsajeva különös fontosságot tulajdonít a pszichikai tényezőnek, nem tartja a kultúrával azonosíthatónak, tekintettel arra, hogy hatása nem csupán a művelődésben, hanem az egyének és a közösségek egész magatartásában, tevékenységében megfigyelhető. A vita kiindulópontját alkotó tanulmány szerzői, P. M. Bogacsov és M. A. Szverdin szintén elismerik a lelki alkat kritériumszerepét, I. F. Drozdov a hagyományt a lelki sajátosságok közé sorolja V. M. Zajcsenko és K. Szabirov pedig azzal érvelnek, hogy az antagonisztikus osztálystruktúrák más ismérvekre is rányomják bélyegüket. (Vö. Arató Endre i. m.)

A hazai szakirodalomban nem jelentkezik ilyen határozott ellentét, a lelki alkatot elfogadók és az elutasítók között. Inkább arról van szó, hogy a szerzők különböző formákban és eltérő fajsúllyal szerepeltetik, de szinte valamennyien helyet biztosítanak számára (önálló jelleggel vagy más tényezőkkel összefüggésben) a nemzet jellemzői, ismérvei között, Ime

néhány szemelvény a szakirodalmunkban kialakult álláspontok illusztrálására.

A szocialista nemzetet elemezve, Tudor Bugnariu leszögezi, hogy a fejlődésében megnyilvánuló folytonosság – többek között – a nemzedékek történelmi, stafétája során kialakult bizonyos lelki sajátosságok átvételében is megnyilvánul (Tudor Bugnariu, *Națiunea socialistă*, a *Stat, națiune, progres social* című kötetből, București, 1968. 58.). Constantin Vlad a szellemi kultúra összefüggésében utal a nemzeti sajátosságokra, amelyek – szerinte – nagy erővel fejeződnek ki a tudat pszichikai síkján (C. Vlad, *Eseuri despre națiune*, București, 1971. 23.). A lelki vonásokat Ioan Ceterchinél is a nemzet meghatározói között találjuk (Ioan Ceterchi, *Națiunea în epoca contemporană*, a *Națiunea și contemporaneitatea* című kötetből, 1971. 39.).

Láthatjuk, sok a változatosság a lelki sajátosságok nemzetmeghatározó szerepét elfogadó felfogásokban. Számos kategória van használatban (nemzeti lelkiélet, jellem, lelki alkat, lelki sajátosságok, nemzeti érzés stb.), ami nem csupán igényes fogalomtisztázó elmélkedésre, a lapos tudományos rendszerezésre buzdít, hanem e vetületében is jelzi e fogalmakban kifejezett jelenségcsoport – már említett – nehezen megragadható mivoltát. E problémák el-lenére úgy véljük, a nemzet kritériumai között valóban számolnunk kell a társadalmi lelkiéletnek azzal az elemével, amely a nemzeti karakter, szokás, ízlés, hagyomány, érzés, ösz-

(Folytatása a 2-3. oldalon)

GÁLL ERNŐ

Az „erdélyi lélek” – mítosz és valóság (II)

(Folytatás az 1. oldalról)

szességében mint a generációk hosszú során, kialakult vonások komplexumában jelentkezik. Átfogó megjelölésre talán leginkább a nemzeti lelkület terminusa kínálkozik. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy e lelkület kialakulása és változása történelmileg-társadalmilag meghatározott (a termelési viszonyok áttételével hat). Érvényesülése a művelődés szférájában, különösen a művészetben figyelhető meg, de nem korlátozódik e területekre, hanem kiterjed az illető etnikai közösség egész gyakorlati életére, társadalmi-politikai tevékenységére, életmódjára. Ami a nemzeti és az osztálypsziché viszonyát illeti, egyrészt a társadalmi különbségek és ellentétek kétségtelenül rányomják bélyegüket az egymással szembenálló, illetve a különböző osztályok, rétegek lelki alkatára, másrészt az sem vitatható, hogy a nemzeti (lelki) sajátosságok jól felismerhetők mondjuk – az angol, a francia, az olasz, a román vagy a magyar munkásság mentalitásában és magatartásában. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a világ proletariátusának, munkássztyának nemzeti különítményeit számos – osztályhelyzetük megszabta – közös vonás köti össze.

Mindezek alapján indokoltnak mutatkozik, hogy a nemzetiség esetében (amelyet Nagy György műszavával élve, konacionális, a nem-

zettel szinkron jelenségnek tekintünk) szintén ismérvként fogadjuk el a lelkület, a lelki alkat gyűjtőfogalmával kifejezett sajátosságokat. *A tudományos megközelítés követelményeinek te- szünk tehát eleget, ha a honi magyar nemze- tiség jellemzésénél, meghatározásánál megvizs- gáljuk és tudatosítjuk mindazt, amit pártunk. főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs mindég hangoztatott: a román néppel és a hazánk te- rületén élő népcsoportokkal való több száz éves együttélés, valamint más ténye- zők hatására kialakult – társadalomlélektani- lag észlelhető – vonásokat, ha feltárjuk azo- kat a jellegzetességeket, amelyeket az elmúlt fél évszázad során előbb az elnyomott kisebbségi majd a teljes egyenlőségen alapuló szocia- lista nemzetiségi lét idézett elő.*

E feladat korszerű, igényes megoldása (akár- csak a nemzetiségkutatás egyéb területein) meg- felelő világtájékozódást is követel. Meg kell haladnunk azt a tudomány előtti szakaszt, a- melyet a nemzetkarakterológiában külföldön olyan nevek- fémjeleztek, mint Ranke, Keyserling és Madariaga. Szükséges megismer- nünk és *kritikailag* alkalmaznunk a mai nem marxista etnopszichológiai módszereket, a nem- zeti jellem vizsgálatára szakosodott irányzato- kat

És itt újabb akadályokba ütközünk. A már említették mellett szembe kell még néznünk azzal a helyzettel, hogy a szakemberek között távolról sincs összhang az új kutatási ágak lét- jogosultságát, hatáskörét, tárgyát és módszer-

tanát illetően. A tudomány történetéből már ismert jelenségről, valamely új diszciplína meg- jelenésekor szokásos pro és kontra érvek heves összecsapásáról van szó. A fogalmi megraga- dással szemben „ellenálló” jelenség okozta ne- hézségeket csak tetézik a több-kevesebb meg- alapozottsággal megfogalmazott kételyek, még ha egyes szerzők szerint éppen e tamáskodó, bíráló vélemények a valóban tudományos, bú- várkodás kezdetét jelentik is.

A tájékozódásban mindenekelőtt egy kis tör- téneti visszatekintésre lenne szükség.

A nemzeti jellem és lélek értelmezésében – filozófiai síkon – úttörő szerepet játszott Hu- me *Essay of National Character* című műve de – mint ismeretes – már Montesquieu foglalkozott a kérdéssel, és tőle száрма- zik az a felfogás, amely a népek jellegét és ál- lamrendszerét az éghajlattal, a földrajzi felté- telekkel magyarázza. Hegelnél a végtelen világ- szellem a maga történelmi fejlődése során a véges *népszellemek* átmeneti állapotában való- sul meg. E fejlődésben mindig más és más állam, illetve népszellem válik a világszellem hordozójává, s e közben betölti a rá háruló „lépcsőfok”-szerepet. A romantika víziójában a népszellem valamilyen misztikus erővel rendel- kező néplelékké változik. Németországban jele- nik meg 1859-ben az első, e problémakörrel foglalkozó szakfolyóirat, a *Zeitschrift für Völ- kerpsychologie und Sprachwissenschaft* cí- mel Herbart de főként Wundt nevéhez kap- csolódik a szintén hegeli fogantatású néplelek- tan. Wundt számára azok az élmények voltak konkludensek, amelyeket több egyén közösen észlel és véleménye szerint – értékes támpontot kínálnak olyan jelenségek értelmezésé- hez, mint a nyelv. A század elején lép fel ezen a téren Steinmetz a *Der erbliche Rassen – und Volkscharakter* című, valamint Fouillée a *Psy- chologie du peuple français* című munkájával. E szerzők művei – a tudományos pretenció ellenére nem felelnek meg a tudományosság követelményeinek. El kell viszont ismernünk, hogy a hegeli ihletésű „Volksgeist” tanul- mányozása a maga korában ösztönző volt más területeken, így a nyelvtudományban és a folklórkutatásban.

Ami a fiatal szociológia viszonyulását illeti,

ez kezdetben inkább közömbös volt. Persze ez a magatartás nem volt általánosan jellemző. A konfliktusokkal foglalkozó társadalomtudósokat például behatóan érdekelte a harcban álló cso- portok, etnikai közösségek jellege vagy lel- küllete. Ugyanígy a magatartást a kollektivi- tások szintjén tanulmányozó behaviouristák sem maradhattak érdektelenek e jelenségek iránt. Max Weber már bizonyos társadalmi csoportok hatását vizsgálta a nemzetek lelküle- tére; kimutatta a junkerek befolyását a német jellemre. (Vö. Don Martindale: *Sociologie de la notion de caractère national, Revue de psy- chologie des peuples*, 1968. 1.)

A nemzeti jellem szociológiája világviszony- latban is a jövő feladata még. Egyelőre több eredményt mutatnak a lélektani megközelítések. A második világháború után rendkívül nagy mértékben megnőtt ugyanis az érdeklődés a különböző népek, nemzetek érzelmi reakciói- nak, lelkivilágának jobb megértését elősegítő kutatások iránt, s ez a megsokszorozott figye- lem a néplelektan fellendüléséhez vezetett. Az ösztönző tényező a marxista és haladó kutatók esetében ama törekvésben rejlik, hogy a tu- dományos megismerést a *nacionalista elfogult- ságok, a beidegződött előítéletek felszámolásá- nak szolgálatába állítsák.*

Az elért eredmények, valamint az értelme- zések azonban távolról sem egyértelműek. Fő- ként körülöttük zajlanak ama viták, amelyek- ről az előbbieken szoltunk. A szkeptikusok joggal kérdezik: valóban naiv és agresszív-e minden amerikai? Valóban jellemző-e minden németre a rendszeretet, a fegyelmettség és a módszeresség? Nem hasonlítanak-e jobban egy- máshoz a különböző nemzetek azonos társadal- mi körülmények között élő tagjai, mint az egy nemzethez tartozók, de akik radikálisan el- térő feltételek között élnek?

W. J. E. Sprott azért tekinti problematikus- nak a nemzeti jellemvonások meghatározását, mert a sztereotípiák további érvényesülésétől tart. Egyrészt megtörténik, hogy a kutató a másik nemzet valamely osztályáról vagy réte- géről alkotott véleményét az egész nemzetre extrapolálja, másrészt előfordul, hogy az illető nemzet egyik földrajzilag-történelmileg sajáto- san alakult csoportjánál megfigyelt jellemvoná-

sokat az egész nemzetre kiterjesztik. (Vö. W. J. H. Sprott, *Social Psychology*, 1966, 211–221.) Nyilván nincs arra lehetőség, hogy valamely nemzet minden tagját megfigyeljék, az említett példákban és a teljes megfigyelés lehetetlenségéből viszont csak az a konklúzió vonható le, hogy a sztereotípiák a tudományos kutatásban is félrevezetőek lehetnek, és óvakodni kell a felületes általánosításoktól.

Az ellenvetések másik csoportja szerint a világ a nemzeti sajátosságok tekintetében is a különbözőségek eltűnése felé halad, energiapazarlás tehát olyasmint kutatni, ami előbb-utóbb a múlté lesz. E nézetekhez csatlakoznak azok, akik azt állítják, hogy az etnopszichológia vagy a nemzeti jellemek tapasztalati úton megismert vonásait foglalja össze, vagy a mitikus népszellemet idéző felfogásokat éleszti újra. Sem a jelenkori fejlődés, sem a nemzetek jövőjét jelző tudományos prognózisok nem igazolják azonban a nemzeti sajátosságok rövid távon történő eltűnését. Ami az empirizmust, illetve a mítoszfeltámasztást illeti, a válasz erre ismét kizárólag a szigorú tudományos eljárások alkalmazása lehet. Ebben a szellemben foglalnak állást mindazok a szakemberek, akik nem hunynak szemet a nehézségek fölött, nem utasítanak el ab ovo bármilyen bírálatot, hanem szembesítik magukat velük, és úgy akarnak úrrá lenni a módszertani pluralizmusból s az egymással vetélkedő irányzatok ütközéséből származó további nehézségeken, hogy a kutatások tudományközi jellegét, a különböző módszerek kombinálásának szükségességét hangoztatják (O. Klineberg, A. Heuse, J. Kóty és mások). Az eddig elért eredmények viszonylagossága, vitathatósága sem lehet csak leszerelő hatású. Roger Bastide például nem hallgatja el az induló etnopszichológiában már megmutatózó válságtüneteket, a hangsúlyt azonban arra helyezi, hogy ezeket le lehet küzdeni, éppen a kutatásokat ösztönző feladat: a nemzetek béke-közösítésének érdekében. Roger Bastide: *Y-at-il une crise de la psychologie des peuples? Revue de psychologie des peuples*, 1966, 1.) Allportot és Meadot szintén nem bántortalanították el a több-kevesebb joggal elhangzó szkeptikus nézetek. Véleményünk szerint ismereteink mai

szívonálán nem mondhatunk ki ugyan végleges ítéleteket, de ez a helyzet csak további elmélyült kutatásokra, buzdít.

A tudósok nagy többsége mindenesetre egyetért abban, hogy e kutatások: során kerülni kell az egyoldalú, egytényezős magyarázatokat, mint amilyen a nemzeti jellemet a természeti környezet hatásából származtató antropogeográfiai megközelítés, és határozottan szembe kell fordulni minden olyan tudománytalan, reakciós értelmezéssel, mint például a fajelmélet, amely örökletes biológiai tényezőkre vezeti vissza a különböző fajok, nemzetek tulajdonságait. Egyre inkább elfogadottá válik az a nézet, hogy tudományos értékű eredmények csak több tényező együttes figyelembevételével érhetők el. E felfogás szellemében az etnikai közösségek lelkületének vizsgálata szintetikus jellegű tudomány, feladata pedig nem más, mint – in vivo – tanulmányozni valamely közösség jellemképét, kollektív gondolkozástípusát, a gazdasági, társadalmi és földrajzi környezet hatása alatt. A használt módszerek igen változatosak: összehasonlítás, etnológiai, antropológiai, nyelvészeti megközelítés, irodalmi szövegek elemzése. (Vö. George A. Heuse *La psychologie ethnique*, Paris-Bruxelles, 1953.)

Bár ezek a stúdiumok nem vezettek „végérvényes” igazságokhoz, számon tartunk már – többek között – néhány alapkategóriát, amelyeket – a feltétlenül szükséges kritikai fenn tartásokkal – kisebb vagy nagyobb hatékonysággal alkalmazni lehet. Kardiner és munkatársai kidolgozták például az úgynevezett *Basic Personality Structure*, immár klasszikusnak számító fogalmát ama vonások összefoglalására, amelyek egy kultúrkörhöz tartozókat jellemeznek. E vonások összessége alkotja azt a bizonyos „valamit”, az etnikai csoportokra valóban jellemző felfogás- és magatartásmódellet (patterns of conduct), s ennek meglétét ma már tudományos szempontból elfogadhatónak tartjuk. Fromm és Riesman *társadalmi karaktere* ugyanennek a jelenségcsoportnak a megjelölésére szolgál.

Az általános etnopszichológiai vizsgálódásokon belül bennünket különösen az *etnikai kisebbségek lelkületét, magatartás-reakcióit érintő kutatások érdekelnék közelebbről*. Ma már gazdag irodalom tájékoztat az ilyen vizsgálá-

tokról. Az úgynevezett kisebbségi mentalitás jellemzőinek feltárásában bizonyos érdemeket szerzett az a Kurt Lewin, aki Amerikában élő német-zsidó emigránsként valóban gazdag egyéni tapasztalatait is hasznosította elméleti általánosításainak megfogalmazásánál. Az egyik irányzat pedig éppen a régi *Korunk* munkatársának, a közelmúltban elhunyt nemzetközi megbecsülésnek örvendett Brachfeld Olivérnek a nevéhez fűződik. (Amikor évekkal ezelőtt meglátogattam René Könyvet, a kölni szociológiai iskola jeles vezetőjét, miután megtudta, hogy Erdélyből jöttem, rögtön az általa nagyra értékelt Brachfeldre terelte a szót.)

Brachfeld Olivér az adleri fogantatású „kisebbségi komplexus” tüneteit vizsgálta azoknál a csoportoknál, amelyek elnyomottaknak, ki zsákmányoltaknak, elhanyagoltaknak vagy gyengéknek érzik magukat. Ezek az érzések lehetnek tudatosak vagy elfojtottak, s ebben az esetben komplexusokként mindenfajta ellenérzések, előítéletek, kompenzációs érvényesülési törekvések forrásává válhatnak. (Vö. Brachfeld Oliver, *Minderwertigkeitsgefühl beim Einzelnen und in der Gemeinschaft*, Stuttgart, 1953.) Frantz Fanon egyébként szintén erre az adleri fogalomra hivatkozott, amikor megállapította, hogy a fehérek részéről a színes bőrrüekre kényszerített normák, szerepelvárások belső feszültségeket idéznek elő, amelyeket már nem lehet elzárkózással levezetni, hanem sajátos etnikai tudathoz, nacionalista tendenciákhoz vezetnek (például a Fekete Párduc mozgalom),

Ezek a mechanizmusok – többek között – azt fejezik ki, hogy valamely kisebbséghez tartozó egyén lelki-érzelmi életében az illető etnikai csoport egészen sajátos, minden más kollektivitástól megkülönböztetett helyet foglal el. Ebben az értelemben használja az amerikai társadalompszichológia az *ingroup* és az *outgroup* fogalmait.

A kisebbségek lelkületét kutatók az utóbbi időben megkülönböztetett figyelmet fordítanak – e csoportoknál is kialakuló előítéletek vizsgálataival kapcsolatban – a frusztráció és az agresszió kölcsönhatásának mechanizmusára. Megállapították, hogy az előbbi, nevezetesen a hátrányos helyzetből fakadó, állandó kudarcél-

mény az utóbbiba csaphat át, s ennek tárgya a többség, más kisebbségi csoport vagy pedig a saját csoport, illetve azon belül egyes személyek, alcsoportok lehetnek. Beszélnek ebben a vonatkozásban „megfordított előítéletek”-ről az „önmegvetés” jelenségéről, s ezekben jelölik meg a többség, az úgynevezett kisebbségeken belüli kisebbség, illetve önmaguk ellen irányuló agresszív megnyilvánulásait. Az ilyen természetű vizsgálatok a további szakosodás irányába fejlődnek, s az alkalmazott néplélektan, az etnikai pszichopatológia, illetve a nacionalizmus lélektana fejezeteit alkotják.

A pszichológiai irányzat különböző áramlatai (freudi, adleri) igen gyakran egyoldalúnak bizonyulnak: mellőzik a társadalmi-történelmi tényezőket. Éppen ezért a kialakítandó marxista értelmezésnek a komplex elemzés útján járva nyomon kell követnie nem csupán a lelki mechanizmusok működését, hanem fel kell tárnia a mechanizmusok kialakulásának társadalmi-történelmi feltételeit s a végző soron meghatározó gazdasági tényezők szerepét.

Éppen e tényezők döntő szerepe alapján állítjuk, hogy a szocializmus viszonyai között megteremtődtek a teljes jogegyenlőség feltételei. Eltűntek tehát azok a társadalmi meghatározók, amelyek a kisebbségek bármilyen megnyilvánulását táplálnák. Amint azt Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Országos Konferenciáján tartott jelentésében kifejtette: „*A romániai dolgozóknak nemzetiségi különbség nélkül ugyanazok az érdekei és törekvései – az egész nép pártkörűli egységének a megteremtése, a romániai sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtéséért vívott harcban. Nem szabad senkinek sem megengedni, hogy károsítsa szocialista hazánk összes állampolgárainak testvéri egységét*”.

Mindez – gondolom – elegendő érvet és indokot tartalmaz ahhoz, hogy pszichológusainkat bekapcsolódásra ösztönözze a nemzet- és nemzetiségkutatásba. Részvételük annál is inkább nélkülözhetetlen, mert a nemzeti-nemzetiségi lelkület tanulmányozása értékes elméleti támpontokat kínál egész művelődésünk s a nemzetiségi tudat elmélyültebb elemzéséhez.

GÁLL ERNŐ